

Tidsskrift for Historisk Forskning

Historisk Institut • Njalsgade 102 • 2300 Kbh S • Giro 4 18 85 51

Ansvarshavende redaktør: Svend Honoré
Lundebjerggårdsvej 194, 2.tv.
2740 Skovlunde
Tlf: 42 84 64 14

Redaktion: Michael Bregnsbo
N.H.Frandsen
Kim Furdal
Jørgen Mikkelsen
Frank Müntzberg
Bjørn Wied
Steen Østergaard

Ekspedition: Bjørn Wied
Parkvej 17
3450 Allerød
Tlf: 42 27 55 85

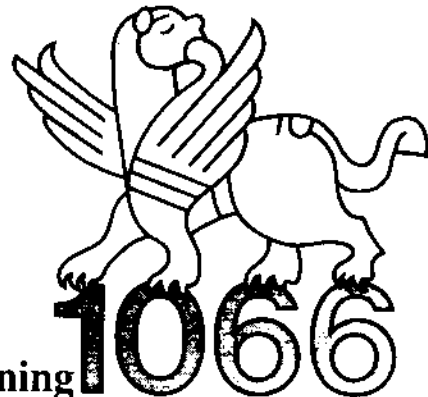
Priser:
21 årgang: Abonnement kr. 145,00
Løssalg pr. nr. kr. 40,00
Ældre årgange: pr. nr. kr. 20,00

Alle henvendelser vedr. adresseændring o.l. bedes rettet direkte til postvæsenet.

Eftertryk tilladt i uddrag, forudsat tydelig kildeangivelse.

Laseretsat og tryk AU-Kommunikation

ISSN 0106 - 0627

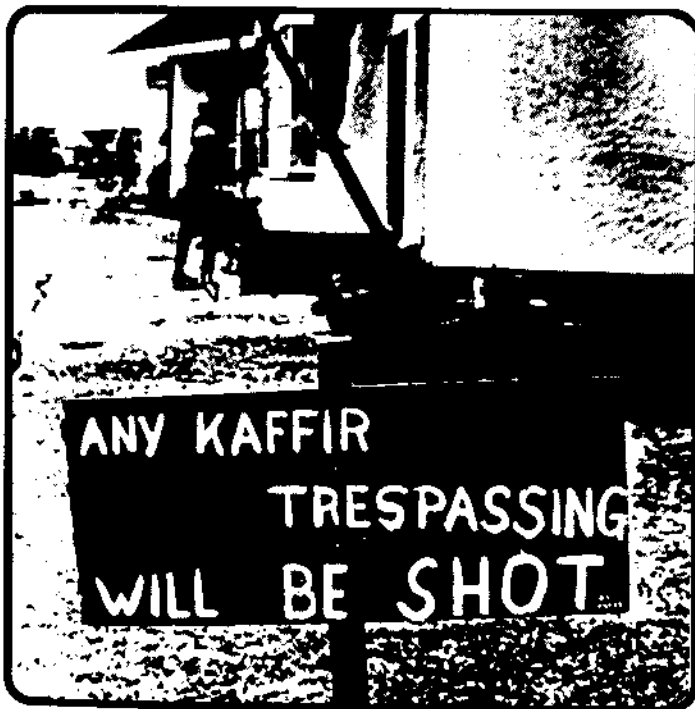

**Tidsskrift for
Historisk Forskning**

1066

22. Årgang nr. 3

December 1992

Historien om Sydafrika

*Forskningen i apartheids rationalitet - et historiografisk indblik.
Af cand.phil. Hans Erik Jakobsgaard Stolten*

Sydafrikas skrevne historie tager sin begyndelse kort efter etableringen af Det Hollandske Ostindiske Kompagnis forsyningsstation ved Taffel Bai i 1652 under Jan van Riebeecks ledelse. Spredte skriftlige beretninger om forholdene i landet findes lige fra Bartholmeus Diaz opankring i Mossel Bay i februar 1488 og en generel fremstilling af den sydafrikanske historieskrivnings historie, selv begrænset til indeværende århundrede, ville blive en omfangsrig sag. Forskningen i Sydafrikas nyeste historie afspejler de dybe konflikter i landet. Den historiografiske tradition er præget af fraværet af sorte historikere som følge af den ekstremt ulige adgang til uddannelse og historiefremstillingen bærer på de lavere niveauer præg af statskontrol med alle læseplaner og på universitetsniveau af den liberale traditions mangeårige dominans.

Da den amerikanske professor Harrison Wright i 1977 publicerede sin omdiskuterede kritik af hovedretningerne indenfor moderne sydafrikansk historieforskning, kastede han en brand ind i den spæde debat mellem liberale og marxistisk inspirerede historikere¹. Wright kritiserede specielt *Den radikale skole* for skabelsen af et forsimplet og fordrejet billede af fortiden. Han argumenterede for en bevidst og konsekvent distance til nutidige samfundsmæssige problemstillinger og teorier som en forudsætning for

forskning i historien på dennes egne betingelser. Kun få sydafrikanske historikere har fulgt denne konservative metodologi og de fleste af dem, der har forsvaret den, har været afrikaanssprogede. Både den konventionelle engelsk-liberale skole og den radikale skoles historikere har forsøgt at rekonstruere en fortidig virkelighed med relevans for nutidens problemer. Begge retninger er gået ud fra en praksis, hvor fortiden forstås i lyset af nutiden og samtiden forandres på basis af historisk viden. De brændende spørgsmål i historikernes samtid stillede krav til opklaring af sammenhænge i den historiske virkelighed og netop denne korrelation har gjort forskningsdebatten omkring Sydafrikas historie så engageret og anvendelig. Det var imidlertid først omkring 1970, at sammenhængen mellem den hvide befolkningsgruppes politiske dominans via apartheidsystemet og udviklingen i Sydafrikas politiske økonomi for alvor blev taget op i den historiografiske debat. For at forstå forudsætningerne for denne debat er det nødvendigt at tage et skridt tilbage i historien.

Settlerskolen, frontierteori og liberal historieforskning.

Indtil et stykke op i 1920'erne var den karismatiske amatørhistoriker George McCall Theals arbejde centralt for sydafrikansk historisk skrivning. Fra 1870'erne og mere end 30 år frem skrev han på sin *History of South Africa*². Hans historie

var det hvide Sydafrikas koloniale nationalisme. Selv om Theal beskæftigede sig mere med de sorte sydafrikanere end de fleste af hans efterfølgere indenfor den *settler tradition*, han stod fadder til, betragtede han de sorte som primitive, besværlige og statiske i forhold til Sydafrikas civilisatoriske udvikling. Theals arbejde etablerede adskillige yderst sejlive-

de myter i den historiografiske tradition, herunder den opfattelse, at udbredelsen af den hvide bosættelse fra Cape-området og den Bantu-afrikanske indvandring i landet fra nord var sket samtidig og at landets indre havde været folketomt, da de hvide afrikaanstalende nybyggere, *voortrekkerne*, ankom hertil i 1830'erne efter deres udvandring fra kap-kolonien i

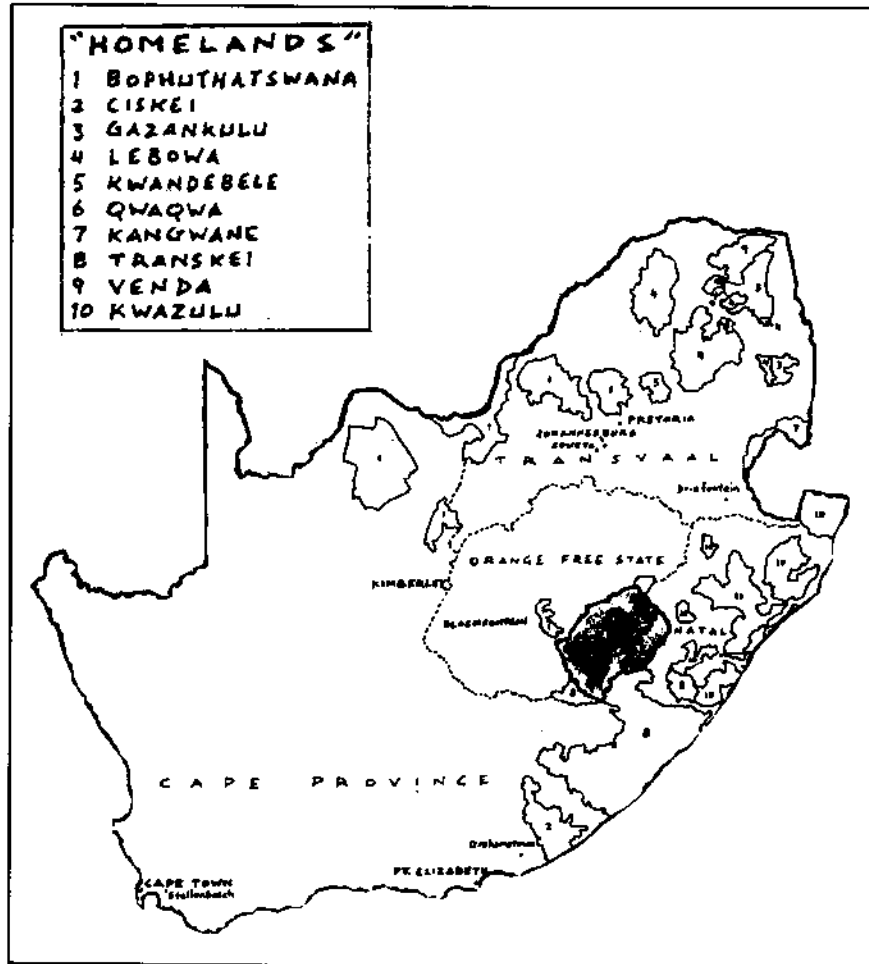
protest mod de nye engelske koloniherrer. I Theals univers var hvidt overherredømme simpelthen en naturlig del af den vestlige civilisations udbredelse og behøvede ingen yderligere forklaring.

Fra 1920'erne udvikledes en liberal historieforskning som reaktion på settlertraditionen. William Miller Macmillan, der var hovedkraften i denne nye skole af faguddannede historikere, arbejdede som professor ved University of Witwatersrand fra 1917 til 1932. Den nye skole afviste Theals raceoverlegne, prokolonialistiske holdning og forholdt sig kritisk til den racistiske orden, der var etableret og under fortsat udvikling i landet. Macmillan brugte sine historiske undersøgelser direkte i politisk strid. Hans arbejde i 1920'erne blev skabt som en bevidst udfordring til den lovfæstede racediskrimination, *segregation*, som boergeneralen J.B.M. Hertzog opbyggede som premierminister for pagtregeringen fra 1924 i en alliance med mineindustrien, de hvide arbejdere og storboerne. Macmillans forskning afdækkede mekanismerne bag den begyndende indoptagelse i samfundet af den "farvede," raceblandede befolkningsgruppe, *cape-coloureds* tidligt i 1800-tallet og den lære han uddrog var, at også den afrikanske befolkningsgruppe kunne og skulle integreres gradvist som fulde borgere i det sydafrikanske samfund.

Macmillan var forud for sin tid ved, som faghistoriker, at fremhæve den snævre sammenhæng mellem økonomi og politik i Sydafrikas historie. Efter hans opfattelse var den fortsatte sammenvoksning til en enkelt samlet nationaløkonomi et af de væsentligste udviklingsstræk, der pe-

gede mod integrationen af hele befolkningen i et fælles politisk system. Segregationspolitikken kunne ikke legitimeres, sådan som mere slappe liberale ellers forsøgte i 20'erne. Macmillans forskning kunne dog ikke forklare, hvorfor et racistisk udelukkelsessamfund rent faktisk udviklede sig hånd i hånd med en moderne økonomi. Han gjorde sig til talsmand for, at rødderne til hans samtids racisme skulle findes i de afrikaanstalende bønders, *trekboernes*, tradition og mentalitet, affødt af et halvnomadisk *frontiersamfunds* kultur³.

Professoren i historie ved University of Cape Town i 1920'erne og 1930'erne, Erik Walker, byggede videre på den liberale historieteori. Han var inspireret af Frederick Jackson Turners teser om den amerikanske frontierhistories betydning for kultur og livsform i USA⁴ og mente, at de kunne bruges på sydafrikanske forhold i forlængelse af Macmillans forskningsresultater. De racistiske holdninger, han så som årsag til segregationspolitikken, skulle søges i den *afrikaaner* mentalitet, der udvikledes i Cape-provincens ekspanderende grænseområder tidligt i det nittende århundrede⁵. Efter Walkers opfattelse var det under kampe og fredeligt samvirke på den usikre grænse, at trekboerne påbegyndte en selvidentifikation som hvide, overlegne i forhold til den oprindelige befolkning og dette fjendebillede forstærkedes under Voortrekkerens gennemtrængning af landets indre og institutionaliseredes i boerrepublikernes forfatninger. På krav fra de nordlige afrikaansprægede områder fulgte racefordommene efter boerkrigen med over i Den sydafrikanske Union i 1910.

De liberale mente ikke, at frontierideologien bag segregationspolitikken havde nogen mening i den moderne stat. Idéplanen var det afgørende i deres forklaring. Racismen udsprang af en gammel, nu ubegrundet, frygt. Adskillelsespolitikken, beregnet til administrativ sikring af hvid overlegenhed på alle livets områder, forklarede som et efterblevet resultat af samfundstænkning, skabt på den isolerede og truede grænse. Nu virkeliggjort med støtte fra tidens *trekkers*; de fattighvide, der strømmede til byområderne i første halvdel af indeværende århundrede.

C.W. de Kiewiet, der bar historikerdiskussionen videre, blev påvirket af økonomen Herbert Frankels argumentation, der beskrev billigarbejdskraftsystemet som ineffektivt. Frankel mente, at ultrabillig, ringe motiveret arbejdskraft var uproduktiv og at de udelukkelsesmekanismer, der holdt prisen på afrikansk arbejde nede, derfor samtidig bremsede for økonomisk vækst⁶.

Derfor kan der ud af de Kiewiets *History* læses en uvilje mod at erkende, at succesrig industrialisering og racediskrimination faktisk var gået hånd i hånd allerede tidligt i århundredet.

Kapitalismens logik hos de liberale

Med fremlæggelsen af *Hertzog-lovene* i 1936 og vedtagelsen i 1937, der fratog afrikanerne de fleste af deres tilbageværende parlamentariske rettigheder, var de liberale længere fra målet end nogensinde. Alligevel fandt de fortsat håb for deres visioner i den økonomiske udvikling. Fremstillingsindustriens vækst skabte behov for faglært arbejdskraft. Den begrænsede hvide arbejdsstyrke nødven-

diggjorde uddannelse af en større del af de sorte. Migrantarbejdet kunne ikke opfylde disse krav og en voksende gruppe afrikanere måtte således tillades permanent bosættelse i byerne. De måtte også gives oplæring, en vis social sikkerhed og måske endda politiske rettigheder.

Mange hvide liberale mente allerede midt i 1930'erne, at denne udviklingslinje var under fuld udfoldelse og at det naturmødvendigt måtte medføre, at både lovbestemt og traditionsbunden racediskriminering på arbejdsmarkedet ville forsvinde, samt at ikke blot faglærte, men alle sorte arbejdere ville få betydelige lønstigninger. Den nye fremsstillingsindustri ville udfolde sig på et ekspanderende hjemmemarked og dette ville kræve, at alle sydafrikanere blev optaget i samfundet, ikke blot som producenter, men også som købedygtige forbrugere. Den sydafrikanske Union ville indenfor en relativt kort tidshorison arbejde sig ud af racismens forældede former. Denne slutningsrække, præget af liberal udviklingsoptimisme, var forudfattet og hvilede på et alt for løst grundlag. Den sekundære industri var stadig ung og forholdet mellem den og statsmagten var uafklaret.

Ikke desto mindre bekræftede samfundsudviklingen i første halvdel af 1940'erne tilsyneladende de liberale synspunkter. Væksten i krigsøkonomien og det større behov for afrikansk arbejdskraft nødvendiggjorde en opblødning af den jobreservation, der forbeholdt faglært arbejde for hvide, ligesom håndhævelsen af de paslove, der holdt sorte væk fra byområderne og forbudet mod arbejdskonflikter i praksis blev lempet noget. Denne udvikling blev sat i stå med

efterkrigsafmatningen og nedkæmpelsen af den hidtil største afrikanske minestrejke i 1946⁷. Efter 1948 udbredte National Party-regeringen racediskriminationen til næsten alle områder af samfundslivet som et svar på den øgede sorte urbanisering, proletarisering og selvbevidsthed. Den fungerede som et redskab til at kontrollere og undertrykke industrialiseringens sociale effekter. Men apartheid bremsede ikke den økonomiske vækst! Der var en forbigående tillidskrise i forholdet til den internationale kapital efter oprøret, der fulgte i kølvandet på Sharpevillemassakren, men økonomien fik nyt afsæt og vækstraterne i sidste halvdel af 1960'erne var de næsthøjeste i verden, kun overgået af Japan.

På trods af, at det i løbet af 1950'erne blev klart, at Nationalistpartiet ikke kunne fratages regeringsmagten, fastholdt de liberale den opfattelse, at økonomisk vækst ville ødelægge grundlaget for apartheid. Den kraftige økonomiske vækst i 1960'erne fik faktisk liberale akademikere til med bastant determinisme at profetere vidtgående politiske forandringer. Michael O'Dowd fra det altdominerende mineselskab, Anglo-American Corporation, fremlagde i 1964 den såkaldte *Openheimer-tese*, som på basis af W.W. Rostows almene fase teori om økonomisk take-off, forudsagde, at fortsat fremgang i økonomien senest i løbet af 1980'erne ville føre til apartheids totale afvikling og indførelsen af den moderne velfærdsstat indeholdende demokrati og masseforbrug⁸. Økonomen Ralph Horwitz plæderede for en mere konfliktpræget udlægning af tesen, der inddrog den sorte befolkning. Han mente, at den tiltagende konflikt mellem økonomi og politik ville

lede frem til en eksplodiv situation⁹.

De fleste af de liberale historikere, der bidrog til *The Oxford History of South Africa* i slutningen af 1960'erne, gik uforandret ud fra, at apartheid var et økonomisk irrationelt produkt af forældede etnisk-ideologiske faktorer, racefordomme parret med afsportet calvinisme og boernationalisme. Økonomiske interesser indgik dårligt nok i forklaringen¹⁰. Derimod betød afkoloniseringsperiodens større opmærksomhed omkring de oprindelige kulturer, at værkets forfattere pådrog sig betegnelsen, *liberale afrikanister*.

I en undersøgelse fra midten af 1960'erne argumenterer sociologen Blumer for, at økonomisk udvikling er raceneutral, den hverken underminerer eller støtter raciale strukturer¹¹. Konsekvensen af Blumers synspunkt er, at apartheid må nedbrydes ud fra overvejende ikke-økonomiske, d.v.s. politiske metoder, men at virksomheder, der har tilpasset sig forholdene i racestaten, burde være i stand til at arbejde fuldt ud så godt under vilkår, der ikke indebærer opdelinger efter race. Det hovedkrav de stiller er stabilitet - ikke afskaffelse af apartheid.

Den radikale skoles kapitalismekritik

Den høje økonomiske vækst, der karakteriserede den sidste halvdel af 1960'erne, forekom samtidig og i tæt vekselvirkning med den hidtil mest rigide og altomfattende gennemsnættelse af racediskriminationspolitikken; lige fra en perfektionering af *petty apartheid* i dens mest ydmygende former, såsom adskilte busser og toiletter til *grand apartheid*'s banustanpolitik og tvangsflytning af tre mil-

Opholds- og soverum fra et mandsberberg. Slikan levode de sorte minsarbejdere, der hentode Sydafrikas rigdomme frem i lyset. (Foto: Ben MacLennan, 1980)

ligner mennesker til racedelte bosættelsesområder.

En ny generation af yngre eksilakademikere gennemførte bruddet med den dominerende liberale tradition. De førrende miljøer var University of London og University of Sussex. Denne situation medførte, i forbindelse med den voksende solidaritetsbevægelse, en kraftig internationalisering af diskussionen om Sydafrika. Den genoplussen af faglige og politiske ureligheder, der med korte mellemrum har præget Sydafrika siden 1973, medvirkede til, at 70'ernes og 80'ernes offensive radikale/marxistiske historiedebat foregik under indtryk af de folkelige bevægelseres aktuelle diskussioner om strategi og taktik.

Frihedsbevægelsernes egen historiskrivning kan næppe karakteriseres som egentlig forskning. Bevægelsernes publikationer er ofte stærkt ensidige og ukritiske overfor egen indsats, i visse tilfælde grænsende til det sekteriske. De fleste af bevægelserne har desuden set med skepsis på folk fra akademiske miljøer, hvis disse ikke var til sinds at stille sig direkte i de pågældende organisationers tjeneste. På den anden side har mange af de progressive faghistorikere haft en berøringsangst overfor aktivistmiljøerne, der ikke helt kan begrundes fagligt, men må skyldes karrierehensyn.

Canadiere Frederick Johnstone udviklede en forklaringsmodel for den faktisk konstaterbare overensstemmelse mellem raceudelukkelsessystemet og en høj grad af samfundøkonomisk vitalitet¹². Johnstone så apartheid som en rationel politik, hvis overordnede formål var at hindre sort samfundsmæssig opstigning. Ved at

holde de sortes uddannelsesniveau nede, ved at standse dem i varetagelsen af deres interesser på arbejdsmarkedet og ved at forhindre dem i kapitalophobning, sikrede systemet tilgang, fordeling og reproduktion af den billigst mulige arbejdskraft. Grundlaget for Sydafrikas økonomiske fremgang var netop billigarbejdskraftsystemets overudbytningsmekanismer. Racesystem og økonomisk vækst afhæng af og understøttede hinanden. De var ikke antagonistiske størrelser. Tværtimod, de var uadskillelige og forstærkede gensidigt hinanden. Raceundertrykkelsen var en forudsætning for hurtig vækst og den hvide økonomiske fremgang medførte samtidig en styrkelse af det hvide overherredømme.

De radikales direkte samfundsenagement inddrog også synet på udlandets investeringspolitik. Hvis racepolitik og økonomisk vækst var uforenelige, som de liberale mente, måtte udenlandske investeringers stimulanse af økonomien være et velegnet middel til at opbygge modsætningerne i apartheid og det eksisterende system. Den strategi troede de radikale historikere ikke på. Legassick, Innes og andre fra skolens venstrefløj argumenterede for, at udenlandske investeringer ville underbygge det hvide herredømme og derfor burde modarbejdes¹³.

Mens den, af de liberale postulerede, modsætning i forholdet apartheid/kapitalisme pegede mod en gradvis nedbrydning af racesystemet på vejen mod en velfungerende, selvstående kapitalisme, så pegede den radikale betragtningsmåde mod opbygningen af en systemoverskridende situation, der ville afskaffe både apartheid og den sydafrikanske udgave af kapitalisme.

De tidlige radikale udviste i denne fase tendenser til at angribe et liberalt synspunkt, der blev fremstillet stereotyp og oversimplificeret. Nogle af dem påstod, at adskillelsespolitikken fra først til sidst havde frembåret den industrielle udvikling. Legassick så segregation som en bevidst konstrueret, regeringsunderstøttet arbejdsgiverpolitik, introduceret i de første 10 år af indeværende århundrede med det formål at fremskaffe og kontrollere den billige sorte arbejdskraft til miner og landbrug. Minekapitalen havde ikke blot tilpasset sig den eksisterende racisme, som Blumer hævdede. Den havde grundlagt den herskende orden i racestaten.

En anden radikal historiker, Trapido, påviste, at den form for minedrift med meget dybe skakter, som de geologiske forhold i Sydafrika nødvendiggjorde, krævede store mængder arbejdskraft. Malmens guldindhold var lavt og verdensmarkedsprisen var nogenlunde fastlagt. Konkurrenceevnen kunne derfor kun sikres på basis af tilstrækkelig tilgang af meget billig arbejdskraft. Disse faktorer var efter Trapidos mening afgørende for de særlige former den industrielle udvikling antog i Sydafrika¹⁴. Harold Wolpe beskrev migrantarbejdet som nøglen til billig arbejdskraftsystemets udformning. De sorte minearbejdere var hjemmehørende i landområderne, i reservaterne eller i nabolande, hvor de havde en familie-/stammemæssig basis i subsistenslandbruget. Minejerne behøvede derfor kun at betale en løn, der netop dækkede den blotte eksistens for den enkelte arbejder i kontraktperioden og produktionsomkostningerne kunne således i høj grad friholdes for udgifter til familiebøt-

ter, aldersforsørgelse, sundhedsvæsen og andre sociale belastninger¹⁵. Også den sekundære industri nød senere godt af de fastlagte standarder. På denne måde udbyttede kapitalen de førkapitalistiske samfund i det sydlige Afrika i en form for indre kolonialisme.

Diskussionen

Som man kan læse ud af ovenstående, fremstod det liberale og det radikale synspunkt i begyndelsen af 1970'erne som helt uforenelige og modsat rettede paradigmer. Den empiriske forskning, revisionisterne bedrev, var i begyndelsen rettet mod de samfundselementer/faktorer, som, de forventede, ville have stor forklaringsværdi i forhold til indførelsen af de regel- og lovkomplekser, der konstituerede segregationspolitikken. Jordlovene og reservatpolitikken, migrantarbejdersystemet og forholdet mellem guldmineindustrien og statsmagten blev anset for sådanne nøglepunkter.

Forskningen blev næppe fra nogen af parterne foretaget direkte med henblik på den eskalerende debat mellem paradigmerne, men mere sammenfattende, diskussionsrettede værker dukkede efterhånden op. Et af mest spændende er utvivlsomt Merle Liptons *Capitalism and Apartheid*, hvis strukturelle liberalisme både har taget ved lære af, og går direkte til angreb på, de radikale. Hun kan fremvise væsentlige forskningsresultater ved påvisningen af specifikke kapitalinteressers indflydelse på særlige dele af apartheidlovgivningen, men kvier sig ved mere bredt at sammenfatte forholdet mellem hvidt raceherredømme og økonomisk vækst¹⁶.

Det er også indviklet. Økonomisk udvik-

ling er resultatet af en mængde forskellige faktorer. Segregation- og apartheidstaten har fra midten af 1920'erne og frem til begyndelsen af 1970'erne påtvunget Sydafrika en relativ stabilitet som grundlag for den økonomiske udvikling. Massiv statsundertrykkelse, del og hersk politikker og en bevidst udviklet psykologisk afhængighed tjente til at afvise afgørende udfordringer mod systemet. Denne tilsyneladende soliditet har utvivlsomt fremmet økonomisk vækst.

De seneste 20 års forskning viser klart, at forholdet mellem økonomi og racesystem aldrig var, hverken så lige til eller så statisk over tid, som de tidlige radikale forestillede sig omkring 1970. Det synspunkt, at økonomisk vækst altid og under alle vilkår er blevet hæmmet af racesystemet, må imidlertid accepteres som endeligt tilbagevist af de radikale historikers forskning. Både minerne og det markedsorienterede landbrug nød godt af systemet, der gav dem nem adgang til en stor, billig arbejdsstyrke, hvis geografiske og sociale mobilitet var under fuld kontrol. Det er i dag bredt accepteret blandt de historikere, samfundsforskere og økonomer, der placerer sig i debatten, at segregationssystemet fremmede den økonomiske udvikling i industrialiseringens tidlige faser, hvor en sammensat, ufaglært og kun delvis proletariseret arbejdsstyrke blev disciplineret og socialiseret til lønarbejdet gennem en høj grad af ikke-økonomisk tvang.

Marion Lacey har påvist gradforskelle i systemets væksteffekt på forskellige økonomiske sektorer. Det kommercielle landbrug og minekapitalen havde f.eks. ikke samme holdning til reservatpolitikken i årene lige efter dannelsen af Den

sydafrikanske Union i 1910. Organisationerne til rekruttering af arbejdskraft fungerede ikke altid lige velsmurt og midlerne til at opnå den ønskede arbejdskraftreserve vurderedes forskelligt. Minejerne ønskede reservaterne opretholdt og udbygget som depot for en migrantarbejderstyrke, der kunne forsørge sig selv mellem kontraktperioderne, mens de dele af landbruget, der havde sikret sig selv jord nok, ønskede et tilstrækkeligt antal afrikanere bosiddende på farmene som fæstere eller landarbejdere¹⁷. Minejerne vandt stort set denne interessekamp. Til gengæld måtte de betale for systemets stabilitet med reserveringen af godt betalte jobs for hvide arbejdere, *the job colour bar*. Johnstone bedømte fordele og ulemper for mineindustrien. I sit hovedværk fra 1976 vurderede han den indbyggede systemstabilitet i en splittet, kontrollerbar arbejdsstyrke som vigtigere for minejerne, end de omkostninger den påtvungne andel af højt betalte hvide arbejdere påførte dem¹⁸. Også Wolpe mente, at reservaterne blev skabt som arbejdskraftdepoter for, og på direkte foranledning af, minekapitalen.

De tidlige radikale var næppe helt retfærdige, når de mente, at kapitalisterne havde skabt systemet bevidst og entydigt efter egne interesser. Minejerne havde forsøgt at undergrave jobreservationspolitikken gennem ansættelse af flere billige sorte arbejdere på bekostning af de hvide og Randrevolten i 1922, hvor de hvide arbejdere rejste sig mod minejerne til kamp for deres privilegier, blev udkæmpet omkring dette spørgsmål. Noget tyder på, at minejerne ikke blot var ude efter en revidering af de jobstandarder og faggrænser raceforordningerne

foreskrev, som Johnstone påstod, men ønskede at skaffe sig frihed i deres ansættelsespolitik gennem en afskaffelse af job colour bar. Migrantarbejderordningen var (og er) et vigtigt systemelement, der aldrig i samme omfang modsvarer de forskellige kapitalgruppers interesser. I realiteten startede migrantarbejdet på plantager og farme længe før minedriften i Kimberley og Witwatersrand. Saunders mener, at at selve landområbefindelsen/koloniseringen afgjorde hvilke territorier, der blev ladet tilbage som reservater, mens omfanget af migrantarbejde i de forskellige stammesamfund afhang af traditioner og sociale strukturer. Desuden fremholder han, at mange mineejere foretrak en fast bosiddende, stabil arbejdsstyrke, der ikke behøvede konstant oplæring og som var mindre tilbøjelig til at desertere¹⁹.

Ny forskning har understøttet George Fredricksens argumentation, der peger på en vis racistisk kontinuitet fra systemet i Cape-området med slaver og importerede plantagearbejdere, såvel som i den racisme, der stammer fra etniske grundholdninger²⁰. Butlers og andres undersøgelser af forholdene på landet og omkring mindre byer tyder desuden på, at mineområderne ved Witwatersrand ikke var så afgørende for racesystemets udformning, som Johnstone hævdede²¹. Også Alan Jeeves forsøger at relativere minekapitalens betydning. Hans undersøgelser viser, at det tog op mod 30 år for mineejerne at etablere et fælles rekrutteringssystem med halvoffentlig myndighed²². At beskrive forholdet mellem minekapitalen og staten som en symbiose mellem ligeværdige partnere, som Yudelman tenderer til, er nok også en

overdrivelse af mineejernes indflydelse²³. Det var klart i mineejernes interesse at ansætte og uddanne sort arbejdskraft til en meget lavere løn. De hvide arbejders modstand forhindrede dette og nødvendiggjorde pagtregeringens kompromispolitik, der fra 1924 sikrede den påtvungne enhed i en hvid magtblok, bl.a. gennem forstærkede colour bar regulativer. Det er Davies opfattelse, at de hvide arbejdere fik nok så meget ud af raceordningen, som de hvide kapitalister, i form af jobsikring og en "udbytningsfri" løn²⁴. Opbygningen af racesystemet blev ikke dikteret af én enkelt økonomisk sektor.

Den liberale skole lagde hovedvægten på politik og ideologi og overvægtede racefordomme og etnisk frygt som årsagsforklaringer på raceadskillelsespolitikken. De radikale undervurderede denne kausalitet. Saunders mener, at segregationspolitikken blev videreudviklet under nyt navn, apartheid, på grund af politisk frygt. Af denne årsag afvistes en større fastboende sort byarbejderbefolkning mod fremstillingsindustriens ønske, sorte i byområderne terroriseredes med paslove og indflytningskontrol og tvangsforflyttedes i millionvis og fra 1970 blev afrikanere frataget deres sydafrikanske statsborgerskab og tilknyttet et *independent black homeland* som følge af separate development-politikken. Den politiske trussel blev imødegået trods tiltagene økonomiske omkostninger.

Den voksende betydning af fremstillingsindustriens behov var en hjemmestem i den liberale argumentation. Handels- og fremstillingssektorerne ytrede da også fra tid til anden en halvhjertet kritik overfor racepolitikken på arbejdsmarkeds-

En af de liberale historikers højborg: University of Witwatersrand, også kaldet "Wits". (Foto: Hans Erik J. Stolten).

området gennem deres brancheorganisationer. Den radikale skoles talsmænd fremfører imidlertid, at disse sektorer klarede sig ekstremt godt under 1960'ernes vækstperiode på basis af halv-faglærte migrantarbejdere. En bredere forskning i fremstillingsindustriens økonomiske historie savnes stadig og det er næppe muligt entydigt at konkludere på, i hvilke perioder fordelene ved den billige kontrollerbare arbejdsstyrke opvejede omkostningerne ved hyppig udskiftning og manglen på faglært ekspertise, samt lav købekraft i hjemmemarkedet.

Efter Liptons opfattelse var apartheid uforenelig med den højt udviklede kapitalisme, hvis vækst afhænger af introduktionen af højteknologi. Før 1970'erne gik manglen på kvalificeret arbejdskraft

mest ud over den endnu ikke særlig dominerende fremstillingsindustri, men med den større mekanisering af landbruget voksede behovet for faglærte også her. For mineindustriens vedkommende betød 1970'ernes stigende guldpriser, at de hvide arbejdere kunne overføres til egentlige arbejdslederjob, hvilket medvirkede til at nedbryde modstanden mod faglig uddannelse af sorte minearbejdere og dermed åbnede for afviklingen af job colour bar. Denne udvikling fandt sted samtidig med, at en tiltagende kapital-koncentration skabte konglomerater på tværs af de forskellige økonomiske sektorer. Under denne proces skete til dels en sammensmeltning af afrikaanerkapitalen og den engelske kapital og afrikaanstalende økonomer og erhvervsfolk i lederroller fik større indsigt i den engelske

liberalismes holdningsunivers, herunder en stigende forståelse af, at manglen på værdighed og fraværet af alle sociale og politiske rettigheder for de direkte producenter af hovedparten af landets værdier, også skabe ansvarsløshed og manglende medleven i forhold til produkt- og produktivitetudvikling. Liptons argumentationslinje går ud fra, at storkapitalen i stigende grad var bekymret, ikke blot over apartheids efterblevne indre økonomiske dysfunktionalitet, men nok så meget over de mere "eksterne" omkostninger, såsom fremvæksten af et gigantisk bureaukrati og sikkerhedsapparat, den voksende mangel på politisk stabilitet, gennembruddet i den internationale sanktionspolitik og savnet af international tillid med faldende investeringslyst som følge. Hendes grundlæggende synspunkt er imidlertid, at det var presset fra økonomiske interesser, der tvang staten til ændringer af den rigide, altomfattende raceadskillelspolitik. Dette skete med anerkendelsen af afrikanaemes faglige organisationer fra 1979 og den gradvise ophævelse af paslovene fra 1986, der tillod en større permanent afrikansk bosættelse i byområderne. Siden er det meste af petty-apartheidlovgivningen formelt afskaffet. De sorte kan nu opholde sig i parker og på offentlige badestrande.

Denne udvikling kan unægtelig tolkes derhen, at den liberale argumentation har bevist sin sandhedsværdi. At hensynet til økonomisk vækst endelig har tvunget det sydafrikanske samfund til at sætte sig ud over den hvide racedominans.

Hvem har dræbt apartheid?

Det er på nuværende tidspunkt forbundet med stor usikkerhed at vurdere hvilke

årsager, der har været de mest tungtvæjende for reformpoliikkens gennemførelse. Presset for begrænsede reformer fra storkapitalen gennem Urban Foundation, Handelskammeret og tilsvarende organisationer har utvivlsomt været tilstede, men andre forhold har sikkert spillet en større rolle. Den sorte modstandskamp, der i midten af 1980'erne gentagne gange bragte Sydafrika i borgerkrigsagtige situationer, er efter min egen opfattelse den væsentligste enkeltårsag til udviklingen mod demokrati, men den er tæt sammenkædet med andre faktorer, såsom anti-apartheidregeringers magtovertagelse i de afkoloniserede frontlinjestater og et stigende pres fra verdenssamfundet.

Det er for tidligt til en påstand som de Villiers: "*capitalism has killed apartheid.*"²⁵ Resultatet er stadig ikke givet. Den formelle afskaffelse af paslovene, jobreservationen og faglige restriktioner betød ikke et farvel til raceadskillelse og hvid overlegenhed. Indernes og de farvedes inddragelse i det parlamentariske system gennem 1983-forfatningen fremstod hurtigt som betydningsløs og heller ikke indoptagelsen af en mindre afrikansk elitegruppe vil true systemets grundlæggende karakter. På trods af folkets hårde pres for fulde demokratiske rettigheder i et samlet Sydafrika er de konkrete systemændringer indtil nu foregået på Nationalistregeringens initiativ. Når processen er kommet ud af kontrol, har svaret været massiv undertrykkelse. At blokeringen af virkelige reformer nu kun kan ske gennem en gedulgt del og hersk strategi via etnisk destabilisering, må vel nærmest ses som en positiv forandring i styrkeforholdet.

Det aktuelle begivenhedsforløb i Sydafrika har imidlertid ført til en vis drejning af forskningsinteressen væk fra både økonomisk og traditionel politisk historie. I 1970'erne og første halvdel af 1980'erne fremstod statsmagten som den magtfulde eksponent for kontrollerede reformer og samfundsøkonomien var stadig rimelig stabil. Siden Sowetoo-standen i 1976, den sorte ungdoms blodige oprør mod et undertrykkende uddannelsessystem, har den militante sorte modstandskamp generelt været i offensiven. Siden 1984 har bølger af bred folkelig modstand og de brutale forsøg på at undertrykke den karakteriseret situationen i Sydafrika. Samtidig har økonomien bevæget sig gennem egentlige krisekonjunkturer.

Denne samtid har også påvirket historikerne. Proletariseringsprocessen, industrialiseringens sociale virkninger, den sorte arbejderklasses organisering og kultur, den folkelige bevægelses styrke og svagheder, bevidsthedsudviklingen blandt sorte, kortlægningen af hidtil upåagtede sociale kampe i landområderne og andre af modstandskampens lokale former er blevet populære forskningsfelter. Den sorte modstandsbevægelse ses nu af mange som den mest betydningsfulde aktør i skabelsen af et nyt Sydafrika og dens historiske bedrifter bliver tilsvarende væsentlige for sorte sydafrikaneres identitet.²⁶

De mere optimistiske prognoser for apartheids endelige afvikling har dog i den seneste tid påny bragt den politiske økonomi i centrum. Forholdet mellem den sydafrikanske stats racepolitik og den økonomiske udvikling vil også fremover være et centralt interesseområde for

historikere, der lægger vægt på interaktionen mellem fortid og nutid. Under udviklingen af strategier for økonomisk vækst og fordelingspolitik i en post-apartheidsituation er historiedebatten om sammenhængen mellem apartheid og kapitalisme åbenlys relevant. Kapitalismens evne til at skabe bedre sociale kår på tværs af raceskel vil blive afgørende for dens fremtid i Sydafrika indenfor en ret kort tidshorisont.

Hans Erik Jakobsgaard Stolten

Noter

- 1 Wright, Harrison, *The Burden of the Present*, Claremont, 1977
- 2 Theal, G.M.: *History of South Africa*, London, 1887-1919, bind 1-11
- 3 Macmillan, W.M.: *Complex South Africa*, London, 1930
- 4 Turner: *The Frontier in American History*, 1920. Se også: Taylor, G.R.: *The Turner Thesis*, Boston: D.C.Heath, 1956
- 5 Walker, E.: *The Frontier Tradition in South Africa*, Oxford University Press, London 1930
- 6 Frankel, S.H.: *Capital Investment in Africa*, Oxford University Press, London, 1938
- 7 O'Meara, Dan: *The 1946 Mineworkers Strike and the Political Economy of South Africa*, *Journal of Commonwealth & Comparative Politics*, vol. 13, no. 2, London, 1975
- 8 O'Dowd, M.: *South Africa in the Light of the Stages of Economic Growth*, i Leftwich, A. ed.: *South Africa: Economic Growth and Political Change*, Allison and Busby, London, 1974, pp. 29-43
- 9 Horwitz, R.: *The Political Economy of South Africa*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1967
- 10 Wilson, M. og Thompson, L. (ed.): *The Oxford History of South Africa I-II*, Clarendon Press, Oxford, 1969-71
- 11 Blumer, H.: *Industrialisation and Race Relations*, i Hunter, G. (ed.): *Industrialisation and Race Relations*, OUP, 1967

- 12 Johnstone, F.R.: *White Supremacy and White Prosperity in South Africa Today*, *African Affairs* 69/275, pp. 124-140, 1970
- 13 Legasick, M.: *The Frontier Tradition in South African Historiography*, i Marks, S. og Atmore, A. (ed.): *Economy and Society in Preindustrial South Africa*, London, 1980
- Innes, Duncan og Platt, M.: *Class Struggle and Economic Development in South Africa: The Inter-War Years*, *Collected Seminar Papers* 24, *Institute of Commonwealth Studies, University of London*, 1979.
- 14 Trapido, Stanley: *South Africa in the Comparative Study of Industrialisation*, *Journal of Development Studies*, 7/3, pp. 309-320, 1971
- 15 Wolpe, H.: *Capitalism and Cheap Labour Power in South Africa* i *Economy and Society*, 1/4, pp. 425-456, 1972
- 16 Lipton, Merle: *Capitalism and Apartheid: South Africa, 1910-1984*, Gower, Aldershot, 1985
- 17 Lacey, Marion: *Working for Boroko*, Raven Press, Johannesburg, 1981
- 18 Johnstone, F.R.: *Class, Race and Gold*, Routledge and Kegan Paul, London, 1976
- 19 Saunders, Christopher C.: *The Making of the South African past: major historians on race and class*, David Phillip, Cape Town, 1988
- 20 Fredrickson, George: *White Supremacy*, Oxford University Press, New York, 1981
- 21 Butler, J./Thompson, L.M. (ed.): *Change in Contemporary South Africa*, University of California Press, Berkeley, 1975.
- Butler, Jeffrey/Rotberg, R.L./Adams, J.: *The Black Homelands of South Africa - Bophuthatswana and KwaZulu*, i *Perspectives on Southern Africa*, 21, University of California Press, Berkeley, 1977
- 22 Jeeves, A.: *Migrant Labour in South Africa's Gold-Mining Economy*, McGill-Queen's University Press, Montreal, 1985
- 23 Yudelman, David: *The Emergence of Modern South Africa*, Greenwood, London, 1983
- 24 Davies, Robert H.: *Capital, State and white labour in South Africa, 1900-1960*, Brighton, 1979. Ph.D. fra University of Sussex
- 25 De Villiers, Fleur: *Hut Revisited: Capitalism and Apartheid*, i Lewis, R. et al.: *Apartheid - Capitalism or Socialism*, Institute for Economic Affairs, London, 1986
- 26 Generelle historigrafiske overgitter: Smith, Kenneth Wyndham: *The Changing Past: trends in South African historical writing*, Southern Book Publishers, Johannesburg, 1988.
- Lonsdale, John: *From colony to industrial state: South African historiography as seen from England*, *Social Dynamics* 9/1, pp.67-83, 1983 (jun.) og Marks, Shula: *The Historiography of South Africa. Recent Developments*, Sage Series on African Modernization and Development, Vol. 12, London, 1986.